

**Εισηγητής: Τάσος Χατζηαναστασίου, Δρ. Ιστορίας,
Οργανωτικός Γραμματέας ΠΕΦ**

Βιωματικό εργαστήριο αξιοποίησης πηγών

Η λαϊκή εικόνα (γελοιογραφία) ως ιστορική πηγή

Η ενότητα αυτή του επιμορφωτικού σεμιναρίου της ΠΕΦ λειτουργεί επικουρικά στην αρχική εισαγωγική εισήγηση του συναδέλφου Αντώνη Μαστραπά. Ο χαρακτήρας της είναι βιωματικός προκειμένου να γίνει εμπέδωση και πρακτική εξάσκηση πάνω στις θεωρητικές επισημάνσεις και τα παραδείγματα που έχει αναφέρει ο Αντώνης Μαστραπός και τα οποία θεωρούνται προαπαιτούμενα.

Η λαϊκή εικόνα, η γελοιογραφία εν προκειμένω, αποτελεί πρωτογενή, αλλά έμμεση πηγή καθώς αποτυπώνει την άποψη του σκιτσογράφου ή του εκδότη του εντύπου που φιλοξενεί το σκίτσο. Η πολιτική σάτιρα με τη χρήση σκίτσων με χαρακτηριστικά στοιχεία την ελλειπτικότητα, την υπερβολή και συχνά την έντονη καυστικότητα, αντανακλά επίσης και τη διάθεση ενός μεγαλύτερου ή μικρότερου τμήματος της κοινής γνώμης ενώ ταυτόχρονα επιχειρεί και να την επηρεάσει. Η αμεσότητα του μέσου αυτού, καθιστά τη γελοιογραφία ένα ιδιαίτερα δημοφιλές μέσον με σημαντική επιρροή καθώς η πρόσληψη του περιεχομένου είναι εύκολη και δεν απαιτεί, κατά κανόνα, ιδιαίτερη μόρφωση. Ας αναλογιστούμε μόνο πόσο διάσημοι είναι σήμερα οι σκιτσογράφοι κάθε εφημερίδας μεγάλης κυκλοφορίας που συχνά έχει περισσότερους από έναν μόνιμους σκιτσογράφους. Η δύναμη και η διάδοση το σκίτσου εξηγεί, τέλος, το ότι σκιτσογράφοι, σατιρίζοντας, με σκληρό κάποιες φορές τρόπο, πρόσωπα, καταστάσεις και ιδεολογίες, γίνονται συχνά στόχοι επιθέσεων φανατικών, όπως συνέβη με το γαλλικό σατιρικό περιοδικό Charlie Hebdo το 2015. Μπορούμε, τέλος, να υποθέσουμε βάσιμα ότι σε μία εποχή που μεγάλο μέρος του πληθυσμού ήταν αναλφάβητο, η λαϊκή εικόνα αποτελούσε ένα ακόμη ισχυρότερο και δημοφιλές μέσον μετάδοσης ιδεών και απόψεων.

«Οι αίτιοι της καταστάσεώς μας»

Έχω επιλέξει ως πηγή μία χαρακτηριστική γελοιογραφία από το κεφάλαιο: «Δικομματισμός και εκσυγχρονισμός (1880-1909)» της ενότητας Β΄ για τη διαμόρφωση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων με τίτλο: «Οι αίτιοι της

καταστάσεώς μας». Παρόλο που η γελοιογραφία ανήκει νοηματικά στην 3^η υποενότητα («Από τη χρεοκοπία στο στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί (1893-1909), ωστόσο παρατίθεται, ίσως για λόγους σελιδοποίησης, στην υποενότητα 2 («Η οργάνωση των κομμάτων»).

Η εικόνα είναι πιθανότατα παρμένη από την Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (τ. ΙΔ΄, σελ. 23). Στη λεζάντα της διαβάζουμε ότι δημοσιεύτηκε στη σατιρική εφημερίδα «Νέος Αριστοφάνης», που έχει δεθεί σε τόμο από το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο το 2014. Εντύπωση προκαλούν και σήμερα η ποιότητα της γελοιογραφίας, η τεχνική του σκίτσου, οι πολλές λεπτομέρειες και η ποικιλία των χρωμάτων. Ο «Νέος Αριστοφάνης» εκδιδόταν από τον Παναγιώτη Πηγαδιώτη από το 1885 ως το 1899. Μάλιστα, το τελευταίο φύλλο κυκλοφόρησε, μάλλον όχι τυχαία, στις 29 Μαΐου, την επέτειο της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης. Ούτε η τεχνική ποιότητα του εντύπου είναι τυχαία και σ' αυτήν οφείλεται η μεγάλη της κυκλοφορία. Τα σκίτσα λιθογραφούνταν σε εργαστήριο της Μπολόνια. Ο Πηγαδιώτης είχε μακρά θητεία στα σατιρικά έντυπα και ο «Νέος Αριστοφάνης» αποτελεί συνέχεια του «Αριστοφάνη» που εξέδιδε ο ίδιος. Το ύφος του εντύπου ήταν συχνά επιθετικό και ενίοτε υβριστικό σε αντίθεση με τα άλλα σατιρικά έντυπα της εποχής, τον «Ασμοδαίο» και το «Άστυ». Εξέφραζε το λαϊκό αίσθημα και απευθυνόταν στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τις τέσσερις σελίδες του, οι δύο καλύπτονταν εξολοκλήρου από γελοιογραφίες, κάτι που δικαιολογεί και την ποιότητά τους.

Διδακτική αξιοποίηση

α) Ιστορικού ενδιαφέροντος επισημάνσεις στη γελοιογραφία

Πριν θέσουμε το ερώτημα, που θα μπορούσε να τεθεί σε μία ενδεχόμενη εξέταση, θα είχε ενδιαφέρον να αξιοποιήσουμε τη μαιευτική μέθοδο, τον κατευθυνόμενο διάλογο δηλαδή, προκειμένου να μπορέσουν οι μαθητές να επισημάνουν όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία στο σκίτσο. Οι ερωτήσεις που θα μπορούσαμε να υποβάλουμε είναι οι εξής (για ευκολία παραθέτουμε και ενδεικτικές απαντήσεις):

-Πώς παρουσιάζεται η Ελλάδα και γιατί;

Η Ελλάδα εμφανίζεται ως γυναίκα με αρχαιοπρεπή ενδυμασία, καθώς η αρχαιότητα αποτελεί ένα από τα ισχυρότερα στοιχεία με τα οποία αναγνωρίζεται η χώρα, το ελληνικό κράτος, και μάλιστα σε διεθνές επίπεδο. Επίσης, μπορεί να είναι εμπνευσμένο από τις γυναικείες αλληγορικές μορφές πόλεων που απεικονίζονται σε αγάλματα. Σ' αυτού του τύπου τα αγάλματα η γυναικεία μορφή παρουσιάζεται με

χιτόνα και στέμμα, που παραπέμπει στην τείχιση της πόλης. Εδώ βέβαια το στέμμα πιθανότατα αναφέρεται στο πολίτευμα, που είναι η βασιλευόμενη δημοκρατία. (Σύνταγμα του 1864).

-Γιατί ο Τρικούπης εμφανίζεται με μία κατσαρόλα και τι γράφει πάνω της;

Η χώρα χρεοκόπησε όταν ήταν ο Τρικούπης στην εξουσία και η κατσαρόλα συμβολίζει την έσχατη φτώχεια, όταν δηλαδή δεν υπάρχει φαγητό για την οικογένεια. Στην κατσαρόλα γράφει: «παραίτησις» και αναφέρεται στην παραίτηση του Τρικούπη από το πρωθυπουργικό αξίωμα μετά από το μεγάλο αντικυβερνητικό συλλαλητήριο του Ιανουαρίου 1895, στο οποίο επενέβη έφιππος ο διάδοχος Κωνσταντίνος υπέρ των διαδηλωτών.

-Γιατί ο Δηλιγιάννης εμφανίζεται με ένα μπουκάλι κρεμασμένο στον λαιμό του και τι γράφει επάνω σ' αυτό;

Ο Δηλιγιάννης είχε υποσχεθεί μείωση φορολογίας, και αυτής που αφορούσε το κρασί. Ωστόσο, δεν τήρησε τελικά τις υποσχέσεις του οπότε πάνω στο μπουκάλι, πιθανότατα κρασιού, γράφει: «ψέματα».

Μπορούμε επίσης να προβλέψουμε και κάποια ερώτηση μαθητή που αφορά τα εντυπωσιακά καρούμπαλα στο κεφάλι του Τρικούπη. Αυτά θα μπορούσαμε να τα αποδώσουμε στα χτυπήματα που δεχόταν από το σύνολο πλέον της ελληνικής κοινωνίας, μετά τη χρεοκοπία του 1893, κάτι που αποτυπώθηκε και στις εκλογές του Απριλίου του 1895, στις οποίες υπέστη συντριβή κι αποτέλεσαν το τέλος της πολιτικής του καριέρας. Το πλήγμα ήταν τόσο βαρύ που έναν χρόνο μετά, ο Χαρίλαος Τρικούπης θα πεθάνει στις Κάννες.

Εννοείται ότι όλα τα παραπάνω αφορούν τη διδασκαλία και μόνο. Δεν αναμένουμε από τους μαθητές, δυστυχώς, (αλλά αυτό είναι μία άλλης τάξης συζήτηση, ειδικά μετά την κατάργηση της Ιστορίας Γενικής Παιδείας της Γ' Λυκείου) να γνωρίζουν τα ιστορικά γεγονότα σε τέτοιο βάθος. Είναι, ωστόσο, πολλαπλά ωφέλιμο να εξασκηθούν στην επισήμανση λεπτομερειών με ιστορικό ενδιαφέρον σε μία γελοιογραφία και, φυσικά, να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους, καλλιεργώντας παράλληλα την κριτική τους σκέψη. Είναι οπωσδήποτε ένας ευχάριστος, αν μη τι άλλο, τρόπος να εμβαθύνει κανείς στην κατανόηση της εποχής. Τέλος, είναι σημαντικό να αντιληφθούν ότι οι πολιτικές εξελίξεις κρίνονταν από τους πολίτες της εποχής και μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο σάτιρας και μάλιστα ιδιαίτερα σκληρής, κάτι που δείχνει τόσο το πνευματικό επίπεδο όσο και τον βαθμό ελευθερίας του λόγου και γενικότερα δημοκρατικής λειτουργίας του πολιτεύματος.

β) Ερώτηση εξετάσεων.

Στο πλαίσιο της προετοιμασίας και εξάσκησης των μαθητών για τις εξετάσεις, θα πρέπει να διατυπώσουμε τα κατάλληλα ερωτήματα που στοχεύουν στο να διαπιστώσουν αφενός εάν ο μαθητής γνωρίζει και έχει κατανοήσει τις σχετικές ενότητες κι αφετέρου εάν μπορεί να αντλήσει ιστορικές πληροφορίες από τη γελοιογραφία. Τα ερωτήματα, που θα μπορούσαν να τεθούν σε κάποια ενδεχόμενη εξέταση και φυσικά στις πανελλήνιες εξετάσεις, θα είχαν πάνω κάτω την εξής μορφή: «Τα εικονιζόμενα πρόσωπα της γελοιογραφίας είναι η Ελλάδα στη μέση, ο Τρικούπης αριστερά και ο Δηλιγιάννης δεξιά. Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και τα στοιχεία του σκίτσου να δικαιολογήσετε τον τίτλο και το περιεχόμενό του» ή εναλλακτικά: «Με βάση τη γελοιογραφία και τις ιστορικές σας γνώσεις, ν' αναφερθείτε στα αίτια της απογοήτευσης των πολιτών για την πολιτική των κομμάτων στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αι.».

Σε ό,τι αφορά το βιβλίο, η απάντηση στην ερώτηση με την πρώτη διατύπωση, θα πρέπει να περιλαμβάνει τις τρεις τελευταίες παραγράφους της υποενότητας 1 («Δικομματισμός και εκσυγχρονισμός») και τις δύο τελευταίες της υποενότητας 3 («Από τη χρεοκοπία στο στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί») του Κεφαλαίου Γ' της Β' Ενότητας για τα κόμματα. Αν η ερώτηση έχει τη δεύτερη διατύπωση, αρκούν οι δύο τελευταίες παράγραφοι της υποενότητας 3.

Σε ό,τι αφορά τη γελοιογραφία, επισημαίνεται πρώτα ότι ο τίτλος, «οι αίτιοι της καταστάσεώς μας», επιβεβαιώνει την επισήμανση ότι έχουμε «κρίση της εμπιστοσύνης προς τα κόμματα συλλήβδην». Έπειτα θα πρέπει να αναφερθούμε στο κεντρικό θέμα του σκίτσου που παρουσιάζει την Ελλάδα, την κοινή γνώμη, το έθνος, να επιπλήττει τους αρχηγούς των μεγαλύτερων κομμάτων της εποχής, τον Τρικούπη και τον Δηλιγιάννη. Τέλος, η γελοιοποίηση των πολιτικών αρχηγών που είχαν διατελέσει πρωθυπουργοί, αντικατοπτρίζει τη γενικότερη απογοήτευση των πολιτών από την πολιτική τους και τα κόμματα.

Αντί συμπερασμάτων

Η επιμορφωτική συνάντηση με τη μορφή του βιωματικού εργαστηρίου δεν μπορεί φυσικά να αναπαραχθεί σ' ένα ψυχρό κείμενο. Λείπουν ο διάλογος, η ανατροφοδότηση, το απρόβλεπτο μιας ζωντανής διαδικασίας, όπως είναι ένα μάθημα έστω μεταξύ συναδέλφων. Εξ ανάγκης όμως, ας όψεται η πανδημία, επιχείρησα να δώσω με τη μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια τα στοιχεία αξιοποίησης μίας πολιτικής

γελοιογραφίας, απ' αυτές που ανθολογούνται στο σχολικό εγχειρίδιο για την προετοιμασία των μαθητών μας στις πανελλήνιες εξετάσεις στο μάθημα της Ιστορίας. Με την ελπίδα να αποτελέσει έναυσμα για την περαιτέρω αξιοποίηση των γελοιογραφιών στην ιστορική διδασκαλία και στην προετοιμασία των μαθητών της Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών στην Ιστορία, εύχομαι σε όλους τους συναδέλφους καλή δύναμη στο έργο μας.